

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS
HUMANITARINIŲ MOKSLŲ FAKULTETAS
ISTORIJOS KATEDRA
MIGRACIJOS POLITIKOS IR LIETUVIŲ DIASPOROS ISTORIJA

Laurynas Šedvydis

**LIETUVIŠKOS RADIKALIOS KAIRĖS GENEZĖ MARTYNO GUDELIO
DARBE „LIETUVIAI GYNĖ SAVO MIŠKUS“**

Referatas

Vadovas: prof. habil. dr. Egidijus Aleksandravičius

Kaunas, 2010

Turinys

1. Turinys.....	2 psl.
2. Įvadas.....	3 psl.
3. Šaltiniai ir istoriografija.....	5 psl.
4. Martyno Gudelio gyvenimo ir karjeros kelias.....	8 psl.
5. Lietuviškoji radikalioji kairė: „Aušrinė“, „Darbas“.....	17 psl.
6. Martyno Gudelio bandymas tęsti darbą išeivijoje.....	20 psl.
7. „Lietuviai gynė savo miškus“ – Lietuviškos radikaliosios kairės genezės pasakojimas.....	23 psl.
8. Išvados.....	28 psl.
9. Šaltinių ir literatūros sąrašas.....	29 psl.

1. Įvadas

Didžioji dalis lietuvių egzilio Jungtinėse Amerikos Valstijose XX a. antroje pusėje buvo dešiniojo politinio sparno atstovai. Jų diskursai natūraliai formavosi aplink dešiniojo sparno bei liberalių pažiūrų atstovams įdomias temas – santykius su okupuota Lietuva, būsimos Lietuvos valstybės, į kurią jie grįš išvaduotojais ūkinės, socialinės ir politinės projekcijos.

Lietuviškos išeivijos kairiosios krypties atstovų intelektualinio palikimo tyrimai nėra pradėti. Papasakoti prasmingą pasakojimą apie juos yra sunku, nes reikia atskirti Maskvos kairiuosius – žmones, kurie kovėsi už „darbininkų imperiją“ ir kairiuosius, kurie kovėsi ir ginčijosi už savo idėją ar idealą. Būtent šie (Džordžas Orvelas, Artūras Kesleris, Ema Goldman, Aleksandras Berkmanas ir kiti) buvo pavojingesni tarybinei imperijai nei patogūs diskutavimui ir demonizavimui dešinieji konservatoriai ar klerikalai. Patį kairiųjų pažiūrų stovyklos pažiūrų apibrėžimą apsunkina ir nebolševikinės ir nesocialdemokratinės kairės kitimo ir raidos procesas. Nors klasikinio marksizmo kritika iš kairiųjų pozicijų prasidėjo dar Pirmojo Internacionalo metu (Karlo Markso ir Michailo Bakunino skilimas), bet reikia apibrėžti ir darbe aptariamu laikotarpiu vykusius kitimus. Antonio Gramščio darbai XX a. 3 dešimtmečio viduryje pateikė marksizmo kultūros kritikos plotmę marksizmo ribose, XX a. 3 – 4 dešimtmetyje Lietuvoje „Aušrinės“ žurnale vyravo kritinio marksizmo ir marksizmo kritikos idėjos, buvo matomas posūkis link sindikalistinių idėjų bei politinių partijų bei politinio proceso kritikos. Antrasis lūžis, kurį galima išvelgti nusivylimą Tarybų Sąjungos politika Ispanijos pilietinio karo metu ir po Rybentropo – Molotovo pakto. Trečiąją kryptį globaliai galime sieti su britiškojo sindikalistinės kairės bei intelektualinio marksizmo įtvirtinimo ir Frankfurto mokyklos darbais. Paskutinis procesas, kuris patenka į mūsų darbo spektrą, yra „Naujosios kairės“ iškilimas, kurio ryškiausias pasireiškimas buvo 1968 m. studentų judėjimai Prancūzijoje bei JAV. Priklausomai nuo kairiosios paradigmos pobūdžio kitos paradigmos galėjo būti matomos ir kritikuojamos vienokioje ar kitokioje šviesoje („Senoji kairė“ kritikuojama iš „Naujosios kairės“ pozicijų ir atvirkščiai).

„Didysis“ egzilio istorijos pasakojimas reikalauja pasakojimą pradėti 1944 metais – kada greta besitraukiančios nacistinės Vokietijos kariuomenės traukėsi ir didžioji dalis Lietuvos Respublikos valdančiosios klasės atstovų, kurie išgyvenę savąją, kaip B. Sruoga teigė „barakų kultūros“ epochą pabėgėlių stovyklose vėliau patraukė ieškoti savosios laimės kelių daugiausia Vakarų pasaulio demokratijose – JAV, Australijoje, Kanadoje ir kitur.

Šio darbo tema yra Martyno Gudelio asmenybė, jo kūryba ir politinės pažiūros. Martynas Gudelis buvo vienas iš skandalingiausių lietuvių išeivijos JAV atstovų. Dar Pirmosios

Lietuvos Respublikos jis pasižymėjo aktyvia politine veikla, surengė ir vykdė pasikėsinimą į Augustino Voldemaro gyvybę, be to XX a. 4 – 5 dešimtmečiais buvo bene aktyviausias ir ryškiausias radikalus kairysis.

Šis darbas turi du objektus: Martyno Gudelio politines pažiūras, bei jo pateiktą radikaliosios kairės genezės Lietuvos visuomenėje viziją knygoje „Lietuviai gynė savo miškus“. Kiekvienas politinis judėjimas be bandymų atsakyti į filosofinius klausimus – kaip visuomenė turi būti sutvarkyta ir kaip kartu siekti bendro gėrio, sukuria ir tris bet kokiai politinei srovei būdingus pasakojimus – praeities viziją, dabarties interpretaciją bei trokštamos ateities projekciją. Martynas Gudelis savo darbe „Lietuviai gynė savo miškus“ sukūrė vieną iš šių elementų – liaudiškojo radikalizmo praeities viziją.

Darbo uždaviniai:

- 1.) Pateikti Martyno Gudelio biogramą ir aprašyti kūrybos bei karjeros kelią
- 2.) Nustatyti Martyno Gudelio politines pažiūras bei galimą jų raidą.
- 3.) Nustatyti Martyno Gudelio veikale „Lietuviai gynė savo miškus“ išsakomas praeities vertybes.

Šiame darbe „radikalios kairės“ atstovais bus vadinami kritinio marksizmo ir marksizmo kritikos pasekėjai radikalūs socialistai, socialistai – revoliucionieriai (eserai) bei anarchosindikalistai.

Šis darbas svyruos tarp intelektualinės istorijos ir žmonių grupių, dalyvavusių tose diskusijose istorijos. Darbo chronologinės ribos 1929-1951 m.

Šis darbas funkcinė prasme išskaidytas į dvi dalis: kontekstą, kuris lietuviškoje istoriografijoje visiškai nefigūruoja. Kontekstui – Martyno Gudelio kūrybos bei karjeros keliui paskirsime pirmąją darbo dalį, o teksto analizei – antrąją. Be šio konteksto būtų neįmanoma perskaityti ir suprasti tekstą.

2. Šaltiniai ir Istoriofrafija

Darbe buvo naudoti keturių nepublikuotų archyvinų fondų šaltiniai. 1929 m. Gegužės 6 d. atentato aprašymams verifikuoti buvo naudotasi Lietuvos Centrinio Valstybės Archyvo (toliau – LCVA) Andriaus Bulotos Jaunesniojo fondu, kuriame buvo 1977 m. publikuoto istorinio romano „Limuzinas Nr. 4“ pradiniai rankraščiai, su kitų įvykių dalyvių – Kazio Lukšos, Michalinos Navikaitės – Meškauskienės ir Jono Lukoševičiaus kritinėmis pastabomis dėl aprašomų įvykių.¹

Lietuvių rašytojas Kazys Boruta ir Martynas Gudelis bendravo ir buvo labai artimi savo politinėmis pažiūromis bei meniniais skoniais, todėl duomenų apie Martyno Gudelio veiklą, daugiausiai XX a. 4 dešimtmetyje buvo rasta ir Lietuvos Nacionalinės Martyno Mažvydo Bibliotekos (toliau LNB) Kazio Borutos fonde. Šiame archyvine fonde yra išlikę šių bičiulių kartu leisto „Darbo“ almanacho finansiniai dokumentai, Kazio Borutos ir Martyno Gudelio kartu išversto rumunų rašytojo Panaito Istrati romano „Baragano Dagynas“ finansinės apskaitos dokumentai, bei Martyno Gudelio sukurtos, Vinco Davainio pseudonimu pasirašytos knygos „Sukilusi Ispanija“ finansinės apskaitos dokumentai, kurie padėjo apibrėžti šių idėjinų bičiulių „paveikos lauką“, leidinių prenumeratorius bei nuolatinis skaitytojus.² Eserų maksimalistų organizacijos dokumentuose, išlikusiuose Kazio Borutos fonde yra ir įvairių kitų dokumentų bei pavienių laiškų, kurie buvo panaudoti šiame darbe.

Pats gausiausias darbe panaudotas archyvinės medžiagos masyvas buvo iš Tarptautinio Socialinės Istorijos Instituto archyvo (Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, toliau – IISG).³ Šiame archyve yra asmeninių bei institucinių Martyno Gudelio dokumentų rinkinys, kuris buvo sudarytas 1939 m. sausio – vasario mėnesiais Martynui Gudeliui besitraukiant iš Barselonos. Martynas Gudelis dalį savo asmeninių dokumentų per savo draugę ir politinę bendražygę Emą Goldmann perdavė į 1936 m. Amsterdame susikūrusį Socialinės Istorijos Instituto archyvą, sukurtą saugoti ir tirti kairiųjų politinių jėgų, profesinių sąjungų, marginalizuotų visuomenės grupių istoriją. Į šį archyvą Martyno Gudelio gyvenimo kelią liudijantys šaltiniai ten pateko ne kaip privataus asmens, bet kaip aukšto anarchosindikalistinės Ispanijos profesinės sąjungos CNT-FAI „biurokrato“ dokumentai.⁴ Šis archyvas nėra

1 *Limuzinas Nr. 4 rankraštis* LCVA FR. 508 Ap. 1 – 8 Andriaus Bulotos fondas;

2 LNB F. 10 12-290 *Paruoštos apskaitos „Baragano Dagynui“ ir „Sukilusiai Ispanijai“*; F 10 12-210 *Darbo administracija. Pajamos ir išlaidos*;

3 IISG Martin Gudell papers (toliau IISG MG)

4 CNT-FAI 1936-1939 m. buvo viena svarbiausių politinių jėgų Ispanijos pilietinio karo metu Respublikonų pusėje. Ši profesinė sąjunga labai sunkiai pasiduoda apibrėžimams. Tai buvo vienu metu ir profesinė sąjunga,

sutvarkytas, tad šio darbo autoriui reikėjo pačiam sukurti dokumentų pavadinimus ir aprašymus. Fondo dokumentai nepaginuoti, fondas yra suskirstytas į sąlygines dalis (atskirai išskirti rankraščiai, susirašinėjimas su Ema Goldmann, CNT – FAI dokumentai). Iš šio fondo teko naudotis susirašinėjimu laiškais su Felicija Bortkevičiene, Andriumi Bulota Jaunesniuju, Ona Šimaite, Vytautu Kaunecku, Jeronimu Žvirbliu, Kaziu Boruta, Kaziu Lukša. Šiame fonde esantys dokumentai atskleidė ir prieš A. Smetonos režimą nusiteikusių kairiųjų tyrimus apsunkinusią aplinkybę – šaltinių trūkumą. Didžioji dalis laiškų ir susirašinėjimo buvo vykdoma nepasirašant vardo ir rašymo vietos, be to Lietuvoje vykstant dažniems kairiųjų veikėjų suėmimas, susirašinėjimą su po 1929 m. gegužės 6 d. atentato „persona non grata“ Lietuvoje tapusiu Martynu Gudeliu galėjo būti saugumo organų traktuojamas kaip priešvalstybinis veikimas. Taigi tokį susirašinėjimą Lietuvoje likę bendražygiai naikindavo perskaite, o Martynas Gudelis neturėjo tokios baimės, todėl paliko buvusių disidentų tinklą liudijančių dokumentų.

Darbe taip pat panaudota keletas dokumentų iš Lietuvių Išeivijos Instituto Broniaus Kviklio fondo. Iš jų labiausiai verta paminėti Leono Virbicko susirašinėjimą su Broniumi Kvikliu, kuriame aptariamas 1929 m. atentatas bei Martyno Gudelio asmenybė.⁵

Pagrindinis publikuotas šaltinis tai Martyno Gudelio 1950 m. Meksike išleistas veikalas „Lietuviai gynė savo miškus“,⁶ taip pat jo darbas (Vincas Davainio slapyvardžiu) „Sukilusi Ispanija“,⁷ kuris nors ir yra literatūrinės publicistikos kūrinys, bet kartu yra autobiografiškas ir turintis politinę potekstę. Darbo šaltiniais bus ir Martyno Gudelio straipsniai bei publicistika, spausdinta 1931 – 1933 metais „Aušrinės“ žurnale.

Pagrindinė ir svarbiausia istoriografijos pozicija, kuri bandė apžvelgti M. Gudelio gyvenimo kelią buvo Viliaus Kaminsko darbas apie Andriaus Bulotos ir Martyno Gudelio žurnalistinį darbą.⁸ Šiame darbe buvo siekta iš žurnalistinės kūrybos bei raiškos pusės aprašyti M. Gudelio biografiją, sudaryti biogramą bei komunikacijos teorijos principais aprašyti M. Gudelio veiklą. Tai lyginamasis darbas, kuriame tęsiama negausios šių asmenų biogramų tradicijos mada sugrupuoti šiuos du asmenis kartu. Darbe pateikta gana plati M. Gudelio

jungusi 3 milijonus narių, ir savotiškas anarchistų (labai sunkiai įtikinamų jungtis į stambias organizacijas) organizacinis „skėtis“.

⁵ *Leono Virbicko laiškas Broniui Kvikliui apie atentato prieš Augustiną Voldemarą vykdytoją Martyną Gudelį* 1978 m. Liepos 15 d. Lietuvių Išeivijos Institutas (toliau LII) Broniaus Kviklio Kolekcija F. 1 Ap. 1-4 B 3546-479

⁶ Gudelis M. *Lietuviai gynė savo miškus*; Meksikas 1950

⁷ Davainis Vincas (tikr. M. Gudelis) *Sukilusi Ispanija* Kaunas, Prometėjas, 1933 m.;

⁸ Kaminskas Vilius *Martyno Gudelio ir Andriaus Bulotos žurnalistinės kūrybos bruožai* Magistro darbas Kaunas, VDU, 2006

biograma, bet neišvengta klaidų ir nesiremta netgi Lietuvos archyvuose buvusią medžiaga.⁹ Autorius paskubėjo su išvadomis, bandydamas priskirti šį asmenį bolševikams,¹⁰ ir matosi, kad autorius neskyrė eseriškų, anarchosindikalistinių pozicijų nuo bolševikinės retorikos. Šis darbas iš dalies naudingas savo surinkta faktologija, bet įvykių vertinimai yra itin abejotini, angažuoti bei emocingi ir kartais visiškai neparemti faktine medžiaga. Autorius epizoduose, kuriuose negebėjo rasti paaiškinimo įvedė teorinius modelius, kurie visiškai nesisieja su istoriniu kontekstu.¹¹ Norėdamas apginti savo poziciją apie M. Gudelio pozicijos nenuoseklumą ir net klaidingumą jis naudojo netgi LKP istorijos instituto R. Šarmaičio teorinėmis klišėmis.¹² „Naujienas“ šis autorius laikė prosovietiniu laikraščiu.¹³ Vis dėlto autorius abejojo *Limuzino* Nr. 4 galutinės redakcijos autoryste.¹⁴ Kaip teigė V. Kaminskas: „M. Gudelis ir A. Bulota [...] pasikeitus politinei situacijai Lietuvoje ir žiniasklaidoje nuolat matydamas pritarimą žmonėms, kovojusiems prieš Lietuvos nepriklausomybę [...] jis [tikriausiai turimas omenyje A. Bulota Jaunesnysis] drąsiau reiškia savo nuomonę viešumoje“¹⁵ Tokia pozicija yra visiškai nepagrįsta, nes kaip vėliau darbe parodysime M. Gudelis buvo gana aršus bolševikų priešininkas.

Nei 1956 m. *Lietuvių enciklopedija*¹⁶ nei *JAV lietuvių žinynas*¹⁷ pateikdami M. Gudelio biogramą neminėjo Augustino Voldemaro atentato fakto ir jo politinių pažiūrų. Martynas Gudelis be to dalyvavo „Bostono enciklopedijos“ veikloje, todėl galėjo paveikti savo biogramos teksto sudarytojus.

⁹ Ten. Pat. Psl. 5- Nurodoma kad M. Gudelis Lietuvos universitete studijavo nuo 1923 m. , kada jis Marijampolės gimnaziją baigė 1925 m.; Psl. 16 Lietuvos žinios nurodytos kaip vien Valstiečių Liaudininkų laikraštis;

¹⁰ Ten pat. Psl. 23 „Galima rasti daug panašių frazių, kurios atrodo nurašytos iš *Pravdos* vedamojo“.

¹¹ Ten pat. Psl. 34. V. Kaminskas teigė, kad A. Bulotos jaunesniojo iškilimas į LTSR politikos viršūnes vyko dėl jo tėvo(?) A. Bulotos vyresniojo tarnybos LTSR AT prezidiumo kanceliarijoje. Tai yra klaida – A. Bulota vyresnysis buvo A. Bulotos jaunesniojo dėdė, o ne tėvas, o šio iškilimas ir politinės krypties pakeitimas sietinas su Preikšo bei Talalio įtaka Internuotųjų stovykloje, kur greičiausiai ir užmezgė santykius su būsimais aukštais tarybų sąjungos pareigūnais

¹² Ten pat Psl. 51 pateikiama R. Šarmaičio citata, kurioje teigiama, kad „ M. Gudelis iš respublikonų armijos kario, kovotojo prieš fašizmą, jis evoliucionavo į dešinę, t.y. Jis pasekė savo idėjinių pirmtakų – eserų pavyzdžiu“ orig Bulota A. *Limuzinas* Nr. 4 Psl. 184

¹³ Ten pat Psl. 51

¹⁴ Ten pat. Psl. 54

¹⁵ Ten pat Psl. 50

¹⁶ *Lietuvių enciklopedija* Gu-IN VIII t. Bostonas, 1956 m.

¹⁷ *Jungtinių Amerikos Valstijų Lietuviai. Biografijų žinynas* I t. Vilnius, 1998 m.

Vincas Rastenis savo publicistikoje teigė, kad Martynas Gudelis po Antrojo Pasaulinio karo savo centristinių pažiūrų arba net dešiniuoju ir pateikė paradoksą – po emigracijos į JAV Leono Virbickio aplinkos politiškai susibičiuliavo su Martynu Gudeliu.¹⁸

Konceptualiausiai kairiųjų JAV lietuvių klausimą nagrinėjo Aušra Paulauskienė, bandžiusi atskleisti kaip buvo vertinami JAV lietuviai (gyvenę JAV iki DP kartos) rašytojai Rojus Mizara ir Algirdas Margeris. Autorė pastebėjo, kad išeivijos tarpe konfliktas dėl kairiosios krypties kūrybos buvo daugiaplanis ir labai sudėtingas. Aušra Paulauskienė pastebėjo, kad vien dėl politinių pažiūrų šie du kairieji autoriai buvo „išimti“ iš lietuvių literatūros istorijos.¹⁹

3. Martyno Gudelio gyvenimo ir karjeros kelias

Martynas Gudelis (Martas Gudelis, Martin Gudell, M. G. Petrowsky) gimė 1906 m. kovo 16 d. Jungtinėse Amerikos Valstijose; Ročesteryje, Niujorko valstijoje.²⁰ Jo tėvai buvo Simonas Gudelis ir Ona Petrauskaitė-Gudelienė. Šie 1914 m. prašė krikšto dokumentų išrašo, taigi tu metų vasarą galėjo ruoštis persikelti į Lietuvą. Martynas Gudelis mokėsi Marijampolės realinėje gimnazijoje ir ją baigė 1925 metais.²¹ Iš tokios gimnazijos, pereiti į Lietuvos Universitetą nebuvo jokių problemų, nes kaip teigė pastarojo ilgametis draugas Andrius Bulota Jaunesnysis:

Universitete, mes, buvusieji „realistai“ labai greitai aklimatizavomės, pasijutome esantys savi tarp savųjų. Gimnazijoje mes buvome įgiję palyginti platų akiratį...

Martynas Gudelis 1925 metais įstojo į Lietuvos universitetą. Čia jis įstojo į Teisių fakultetą, kurioje studijavo ekonomikos specialybę. Tai buvo viena labiausiai prestižiškų specialybių (greta Teisės studijų) ir su didžiausių stojančiųjų kiekiu Lietuvos Universitete. Tai, kad Martynas Gudelis sugebėjo įstoti į šią specialybę, rodo, kad jis buvo labai gabus mokslams,

¹⁸Rastenis V. *Tarp kairės ir dešinės, tarp Lietuvos ir Amerikos* Straipsnių rinkinys Vilnius 2004 m. Psl. 622; orig. – *Akiračiai* 1978 Nr. 10(104)

¹⁹ Paulauskienė A. *Lost and found: the discovery of Lithuania in American fiction* New York, 2007 P. 122-139

²⁰ Tarptautinis Socialinės istorijos institutas (The International *Institute of Social History*/Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis); Martyno Gudelio fondas (Martin Gudell papers) (toliau IISG MG) *Išrašas iš krikšto liudijimo* 1906 m. kovo 17 d.; Išrašas padarytas 1914 m. gegužės 14 d.

²¹*Lietuvos Žinios* 1925 m. Liepos 25 d. Nr. 167

tą patvirtina ir labai vėlyvas šaltinis, kuris teigė, kad „Prof.[esorius] Albertas Rimka norėjo leisti jį Vokietijon gilinti žinių ir grįžti į profesūrą“.²²

Tačiau Martynas Gudelis Lietuvos Universitete 1925 – 1929 m. sugebėjo baigti tik šešis semestrus.²³ Pagrindinė to priežastis buvo aktyvi politinė veikla, dėl kurios šis buvo įkalintas. Studentų aušrininkų organizacijos žurnalas „Aušrinė“ 1926 m. lapkričio mėnesio numeryje teigė, kad Rugsėjo 5 d. Martynas Gudelis kalbėjo mitinge ir skatino dalyvaujančiųjų „protestą prieš žmonių žudynes-karus, <...> pasmerkė karų ruošėją buržuaziją, kvietė jaunimą organizuotis į karą smerkiančias socialistines jaunimo organizacijas, neleisti žudyti savęs ir eiti žudyti kitų.“²⁴ „Aušrinė“ 1926 m. gruodžio mėnesio numeryje teigė, kad Lapkričio mėnesį tiek Aukštadvario aušrininkų organizacija, tiek Lietuvos Socialistinio Jaunimo Sąjungos „Mūsų Draugas“ Šančių skyriaus nariai protestavo prieš Martyno Gudelio suėmimą, o tos pačios organizacijos Miliūnų skyriaus nariai paminėjo kad Martynas Gudelis buvo Socialistinio Jaunimo sąjungos „Mūsų Draugas“ Centro komiteto narys ir tai, kad šis buvo suimtas už antikarinį mitingą, bet paleistas už užstatą.²⁵ Tautininkų krypties laikraštis „Lietuvis“ 1927 m. sausį teigė:

*Atiduoti 4 komunistai teisman. Kėdainiuose Apygardos teismas vasario mėn. 22 d. nagrinės bylą keturių asmenų kaltinamų komunizmo platinime ir kurstyme prieš esamąją tvarką. Kaltinamieji — Martynas Gudelis, Rėva Smarkovič, Chaia — Sora Smarkovič ir Antanas Brazionis 1926 m. rugsėjo mėn. 5 d. viešai suruoštame mitinge kurstę susirinkusius klausytojus — organizuotis į revoliucines darbininkų jaunimo eiles atsisakyti nuo kareiviavimo, ragino ištikus karui Lietuvos su Lenkija nekariauti, bet nukreipti ginklus prieš savo vyriausybę, kelti pasaulinę revoliuciją ir pan. Visi jie kaltinami iš 3 ir 1 p.p. 129 str. Baudž. Statuto. <...> vienas kaltinamųjų Martynas Gudelis pasislėpęs.*²⁶

Šis skelbimas buvo paskelbtas vos trys savaitės po perversmo, antra vertus „nusikaltimas“ įvykdytas trys mėnesiai prieš perversmą, bylos prieš šiuos asmenis sukūrimas galėjo būti būdas „įvesti tvarką“ ir susidoroti su aktyviausiais politiniais priešininkais. Po 1926 m. Gruodžio 17 d. perversmo turėjo emigruoti (bijodami susidorojimo) pagrindiniai eserų maksimalistų organizacijos aktyvistai – Jonas Lukoševičius ir Kazys Lukša.²⁷ Reikėtų

²² Straipsnis „Gudelis niekadus komunistų partijos nariu nebuvo“ JAV lietuvių laikraštyje „Naujienos“ Spaudos originalas Lietuvos Išeivijos Institutas F. 2 Apr. 1-8 B6270-274

²³ IISG MG Pažyma. „Martynas Gudelis registravosi į 6 semestrus Politinės ekonomijos kursų“ 1931 m. spalio 7 d. Kaunas; pasirašė VDU universiteto Teisės fakulteto dekanas P. Leonas

²⁴ Aušrinė 1926 m. Nr. 9(73) Lapkritis Psl. 14

²⁵ Aušrinė 1926 m. Nr. 10(74) Gruodis Psl. 12-13

²⁶ Lietuvis 1927 m. sausio 14 d. Nr. 8 d.

²⁷ Bulota A. Limuzinas Nr. 4 Psl. 38

patvirtinančių duomenų, bet yra galimybė, kad Martynas Gudelis kalėjime už politinius „nusikaltimus“ Lietuvos Respublikoje kalėjo bent du kartus, nes A. Bulota nurodo, kad jis po trijų mėnesių kalinimo iš kalėjimo grįžo 1928 m. rudenį.²⁸ Pašalinimas iš universiteto ribotam laikui buvo dažnai režimo taikoma bausmė politiškai aktyviems kairiesiems, ir matyt dėl šios priežasties A. Bulota 1929 m. savo studijas Lietuvos Universitete jau buvo bebaigęs, o Martynas Gudelis tebaigęs 6 semestrus, nors abu įstojo tais pačiais metais.

Martynas Gudelis dar besimokydamas Marijampolės realinėje gimnazijoje prisijungė prie aušrininkų organizacijos. Ši organizacija pavadinta pagal žurnalą „Aušrinė“, prie kurio glaudėsi jos nariai. Organizacija veikė nuo 1910 metų iki uždarymo 1936 metais. 1917 m. balandžio 5 – 6 dienomis Voroneže vykusioje konferencijoje suformuotos pagrindinės organizacijos nuostatos – individualizmas, demokratija, socializmas. Ši socialistinė studentų savišvietos organizacija buvo nepriklausoma nuo kairiųjų politinių partijų, savo žurnale „Aušrinė“ orientuotame į moksleiviją ir studentiją skatino švietimo liberalizavimo, antiklierikalines idėjas, kartu užsiėmė socializmo propaganda. Socializmas kurį propagavo „aušrininkai“ buvo įkvėptas rusų eserų maksimalistų bei kitų nebolševikinių kairiųjų srovių. „Aušrinės“ žurnalo puslapiuose pasirodydavo kritiškų straipsnių prieš komunistines partijas, socialdemokratų bei valstiečius liaudininkus. Žurnalo puslapiuose buvo dokumentuojami ir nuolatiniai konfliktai su ateitininkų organizacijomis. Žurnalas 1927 – 1931 metais buvo nustojęs eiti ir tik Kaziui Borutai grįžus iš emigracijos jis vėl atgijo, nors ėjo labai nereguliariai.

1929 m. gegužės 6 d. Martynas Gudelis dalyvavo pasikėsinime į Augustiną Voldemarą. Jis buvo atentato idėjos sumanytojas ir organizatorius ir vykdytojas.

A. Merkelis savo monografijoje „Antanas Smetona“ atentato epizodą aprašo taip:

Antanas Smetona daugiau rėmėsi savo autoritetu, o prof. A. Voldemaras – jėga, kurios ko daugiausia stengėsi sutelkti į savo rankas. Vadovybė, remiama tik jėga, negali būti nei stipri, nei patvari, nes norint išlaikyti, tą jėgą reikia nuolat didinti, kad būtų galima atsispirti prieš kylančias priešingas jėgas. Tuo būdu atsiranda smurtas, ilgainiui virstas teroru. Prislopinus legaliąsias partijas ir smarkiau pradėjus persekioti pogrindines, opozicijai reikštis buvo beveik neįmanoma. Mėginimams pučus ruošti nuėjus vėjais, griebtasi pačios kraštutiniausios priemonės – atentato. 1929 m. gegužės 6 d. apie 8 val. Vakaro, ministeriui pirmininkui prof. A. Voldemarui su savo palyda einant į Valstybės Teatrą, mėginta jį nušauti. Prof. A. Voldemaras nesužeistas keturpėscia įropojo į teatro prieangį. Jį nuo kulku pridengęs adjutantas aviacijos vyr. Ltn. Gudynas buvo vietoje nukautas, o antrasis adjutantas, aviacijos kapitonas Leonas Virbickas,

²⁸ Ten pat. Psl. 48

vydamos žudikus, buvo sužeistas, Žudikai, slaptos eserų (socialistų revoliucionierių) organizacijos nariai Bulota, M. Gudelis ir Vosylius – automobiliu Kęstučio gatve Aleksoto link paspruko.²⁹ A. Merkelis tęsė: „tuo atentatu nukentėjo tik nekalti žmonės, nieko nelaimėta: Voldemaro režimas buvo dar labiau pagriežtintas, opozicija dar labiau prislopinta, o visuomenėje jis beveik nesulaukė jokio pritarimo, ir lyg buvo parodyta, kad atentatais nieko rimto negalima laimėti.“³⁰ Jis nurodė, kad nervinis A. Voldemaro lūžis po šio atentato buvo viena iš jo nuvertimo „kabinetinėmis priemonėmis“ - 1929 m. rugsėjo 19 dieną priežastimi. Šią visą pastraipą beveik pažodžiui nurašė Jonas Švoba darbe „Seiminė ir Prezidentinė Lietuva“, tiesa jis tekstą suredagavo iš tautininkų pozicijos.³¹

Atentatas plačiausio aprašymo sulaukė iš jo dalyvio - A. Bulotos Jaunesniojo, kurio 1977 m. išleistoje (po mirties) knygoje patikslino atentato detales ir smulkmenas.³² Bene svarbiausios A. Bulotos versijai prieštaraujančios pastabos buvo padarytos knygos rankraštyje Kazio Lukšos. Į A. Bulotos Jaunesniojo teiginį, esą „pasikėsiniui prieš Voldemarą mes pradėjome ruošti ne kokios partijos ar organizacijos nutarimu, o grynai savo iniciatyva“³³ gloseje „atsakė“ : „Atentatas buvo ruošiamas Social[istų] Revol[ucionierių] Maksimalistų iniciatyva ir atsakomybe. Grupės sudėtyje tuomet buvo ir save maksimalistais laikė [Martynas] Gudelis, Mikasė [Navikaitė], Aleksandras [Vosylius] ir Vytautas [Montvila].“³⁴

Gediminas Rudis, 1929 m. atentatą apibrėžė kaip A. Voldemaro inspiruotos „Geležinio Vilko“ draugijos kovos dėl valdžios epizodą labiausiai autoritariniame A. Smetonos valdymo etape (A. Voldemaro dominavimo metais 1927 – 1929 metais). A. Voldemaro nušalinimą Gediminas Rudis vadino vienu svarbiausių lūžių tarpukaryje. Jis teigė, kad A. Smetona nušalino A. Voldemarą ir tokiu būdu užkirto kelią „diktatūrai, kurios niekas dabar nepavadintų „aksomine“, nes buvo žinomos „Geležinio Vilko“ draugijos simpatijos Mussolinio režimui.³⁵ G. Rudis taip pat teigė, kad atentatas suvėlino A. Voldemaro nušalinimą nuo valdžios.³⁶ A. Merkelio ir J. Švobos atentato aprašymus reikia įdėti į JAV egzilio atstovų tarpusavio politinių kovų kontekstą – Martynas Gudelis rašymo laikotarpiu buvo vienas iš aktyviausių Čikagos

²⁹ Orig. *Dirva* 1960 m. Nr. 93

³⁰ Merkelis A. *Antanas Smetona* Psl. 371-372 New York 1964

³¹ Švoba J. *Seiminė ir Prezidentinė Lietuva* Viltis, Cleveland 1985

³² Bulota A. *Limuzinas* Nr. 4

³³ Bulota A. *Limuzinas* Nr. 4 Psl. 38

³⁴ LCVA FR 508 Ap.1 -8 Psl. 31

³⁵ Rudis G. *Augustinas Voldemaras//Lietuvos Ministrai Pirmininkai* Psl. 56-57 Vilnius, 1997

³⁶ Ten pat. Psl. 55

lietuvių kultūrinių bei politinių veikėjų, ir tai turėjo kompromituoti Martyno Gudelio poziciją labai dešiniajame politiniame išėivijos diskurse.

Martynas Gudelis po atentato pasitraukė į Čekiją,³⁷ o vėliau į Vokietiją. Vokietijoje 1930 – 1931 m. gyveno jo bendramintis Kazys Boruta. Šis 1931 m. grįžo į Lietuvą ir leido literatūrinį almanachą „Darbas“, bei atgaivino studentų aušrininkų leidinį „Aušrinė“. Šiame almanache nuolatos publikavosi Martynas Gudelis, dažniausiai pasirašydamas V. Davainio slapyvardžiu. Berlyne K. Boruta bendradarbiavo socialdemokratų laikraštyje „Kova“, kuris ėjo 1930-1932 m. Šio laikraščio leidėjais buvo Vytautas Kauneckas ir Jonas Januškis.

1931 metais Martynas Gudelis Studijavo Berlyno universitete,³⁸ bet iš to, kad 1932 metais Barselonoje gavo politinį prieglobstį ir politinio pabėgėlio statusą.³⁹ galima numanyti kad pradėjus komplikuotis politinei situacijai Vokietijoje jis pasitraukė į Ispaniją. 1931 m. Martynas Gudelis V. Davainio slapyvardžiu almanache „Darbas“ pateikia ir priežastį šiam persikėlimui:

Kai tik paskelbė respubliką, valdžios vardu Ispanijon buvo kviečiami visokį emigrantai, bet dabar ji apie tai nenori nieko nė girdėti. Neminėsiu čia atskirų nuotykių, bet bendrai reikalai tai toki: gali turėti visus popierius, gali turėti valdžios leidimą gyventi Ispanijoje, gali nieko nusi-kalstamo nepadaryti, bet užtenka policijai „medžioklės“ dieną tave areštuoti, kad būtum ištremtas. O jeigu yra kokių nors įtarimų, kad pažįsti ar palaikai ryšius su kuo nors iš FAI⁴⁰ narių, niekas tavęs neišgelbės. Bendrai policija suimtuųjų užsieniškųjų netardo, o jei kartais ko ir paklausia, tai vis tiek netiki. Kas nors iš laisvės turi stengtis „įrodyti“ nekaltumą, tada paleidžia, bet ir tai toki atsitikimai esti labai reti. Dažniausiai išmeta Portugalijon arba paleidžia į Prancūzijos Pirėnus.⁴¹

Martynas Gudelis lengvai įsiliejo į radikalią to meto Barselonos proletariato aplinką. Martynas Gudelis Barselonoje užsiėmė padieniais darbais, bandė verstis mokydamas rusų kalbos,⁴² bet labai vargingai gyveno Barselonoje (tai parodo jo 1932 – 1934 m. laikotarpių

³⁷ IISG MG *Receptas* J. Pelnare Klinika; Praha, Čekija 1929 m. spalio 12 d.

³⁸ IISG MG *Pažyma apie studijas*; 1531 spalio 7 d.; Kaunas; pasirašė VDU Teisės universiteto dekanas minima, kad Martynas Gudelis registravosi į 6 semestrus.

³⁹ IISG MG *Politinio prieglobsčio patvirtinimas* 1932 m. liepos 22 d. Ispanų kalba. Minima kad M. Gudelis įsimatrikuliavo universitete.

⁴⁰ Federación Anarquista Ibérica – Iberijos anarchistų federacija

⁴¹ Gudelis M. *Po svetimus kalėjimus//Darbas* 1932 m. <http://www.tekstai.lt/literatriniai-sjdiai/563-pirmoji-rinktine-knyga-darbas-1932-spalis/5770-literaturos-almanachas-pirmas-darbas-1932-vincas-davainis-po-svetimus-kalejimus.html>

⁴² IISG MG *Vizitinė kortelė* „Martin Gudell Profesor de Russo Barcelona Marina 226 5 1a

dienoraščiai).⁴³ Radikalizavęsis ji dažnai streikų ir konfliktų metu patekdavo į kalėjimą, ir atskirai pateikė Barselonos kalėjimų aprašymą:

*Barselonos kalėjime rasi ne vien ispanus. Barcelona yra miestas tarptautinis, ji ne tik yra Ispanijos darbininkijos avangardas, bet ir Pietų Europos anarchistų „centras“. Barcelona Ispanijai vaidina tokį pat vaidmenį, kaip Peterburgas vaidino carų Rusijai. Visos Ispanijos darbininkijos akys nukreiptos ne į Madridą — sostinę, bet į Barseloną. Jeigu kokis nors judėjimas laimi Barselonoj, jis tikrai nubanguos po visą Ispaniją. Barselonoj knibždėte knibžda visų pasaulio tautų žmonės, tas tautų mišinys atsiliepia ir kalėjime. Ten rasi portugalų, prancūzų, italų, argentiniečių, amerikonų, vokiečių, apskritai, visų didelių ir mažų tautų ir tautelių.*⁴⁴

K. Boruta ir M. Gudelis po susitikimų Berlyne pradėjo daug bendradarbiauti leidyboje. Martynas Gudelis nuolatos siuntė straipsnius „Darbo“ almanachui,⁴⁵ kartu su K. Boruta jie užsimojo išversti Panaito Istračio „Baragano Dagyną“ - ir tai įvykdė 1932 m. spalio mėnesį, be to atskira knyga ar tai brošiūra išėjo V. Davainio slapyvardžiu pasirašyta M. Gudelio knyga „Sukilusi Ispanija“. Šiame kūrinyje, kurį galima pavadinti įtaigiai parašyta politine-propagandine publicistika rašant apie Ispanijos Respublikos laikotarpio socialinius neramumus ezopine kalba krito kritikos strėlės A. Smetonos režimui. Kazys Boruta buvo M. Gudelio literatūrinių ir publicistinių darbų platintojas Lietuvoje ir tai labai gerai atsispindi išlikusiuose K. Borutos finansiniuose dokumentuose.⁴⁶ Jose taip pat atskleidžia bandymus išlaikyti savo idėjinis draugus per leidybą.⁴⁷

Martyno Gudelio svarbiausią pajamų dalis ateidavo iš Lietuvos – per Kazį Borutą ir jo leidžiamus leidinius arba per Feliciją Bortkevičienę ir „Lietuvos Žinių“ laikraštį. Jis gyveno greta pagrindinės Barselonos universiteto bibliotekos ir IISG MG fonde yra išlikę trys turtingi literatūriniai dienoraščiai, ir vienas politinės literatūros dienoraštis, kuriame M. Gudelis žymėjosi naujausias perskaitytas knygas ir didžiausią įspūdį jam padariusias mintis. Būtent politinės

⁴³ IISG MG *Finansinis dienoraštis* 1933 m. šiuose dienoraščiuose nurodytos pajamos, išlaidos bei korespondencijos išsiuntimas bei gavimas. Šiame dienoraštyje per Sausio – Gegužės mėnesių laikotarpį net 7 dienas yra pažymėta glosa „Nevalgyta“; o Balandžio 1 d pastaba „Pradėtas badavimas“

⁴⁴ Gudelis M.(slapyvardžiu Vincas Davainis) *Po svetimus kalėjimus//Darbas* 1932 m. <http://www.tekstai.lt/literatriniai-sjdiai/563-pirmoji-rinktine-knyga-darbas-1932-spalis/5770-literaturos-almanachas-pirmas-darbas-1932-vincas-davainis-po-svetimus-kalejimus.html>

⁴⁵ *Literatūros almanachas „Pirmas darbas“* (1932). Vincas Davainis. Po svetimus kalėjimus

⁴⁶ LNB F. 10 12-209 *Paruoštos apyskaitos „Baragano dagynui“ ir „Sukilusi Ispanija“*

⁴⁷ IISG MG *Finansinis dienoraštis* 1933 m. šiuose dienoraščiuose nurodytos pajamos, išlaidos bei korespondencijos išsiuntimas bei gavimas. Šiame dienoraštyje per Sausio – Gegužės mėnesių laikotarpį net 7 dienas yra pažymėta glosa „Nevalgyta“; o Balandžio 1 d pastaba „Pradėtas badavimas“

literatūros dienoraštyje atsiskleidė nuoseklus Martyno Gudelio judėjimas iš eseriškos – maksimalistinės pozicijos į libertarinę ar anarchosindikalistinę.⁴⁸

Prasidėjus Ispanijos pilietiniam karui, 1936 m. vasarą, kariuomenei nepavykus žaibiškai perimti valdžios nusistovėjo „pato“ situacija ir tiek atskiros kairiųjų grupuotės, tiek pati Ispanijos vyriausybė kvietė kovoti prieš profašistinį F. Franko režimą politiškai aktyvius žmones iš visos Europos. M. Gudelis perversmo metu buvo Barselonoje ir iškart prisijungė prie Respublikonų „milicianų“:

*Aš gyvenu kaip ant vulkano, pradžioj keletą mėnesių vajaunais reikalais rūpinasi, vėliau buvau parkviestas organizacijos reikalais rūpintis. Dirbu daug, į dieną po 16 ar 18 valandų, sekmadieniais taip pat. Čia visi taip dirba.*⁴⁹

Martynas Gudelis prisijungė prie CNT-FAI „milicianų“- neregulariosios kariuomenės būrių, ir po to dėl daugybės kalbų mokėjimo ir gebėjimo raiškiai dėstyti mintis bei dėl politinių pažiūrų, artimų anarchosindikalizmui jis tapo CNT-FAI Užsienio propagandos skyriaus vedėju. Šis skyrius turėjo pateikti užsieniui CNT – FAI, jau kaip politinės jėgos poziciją Ispanijos pilietinio karo klausimais. Ispanijos pilietinio karo metu Respublikonų pusės Vyriausybėje palaiapsniui didžiausią įtaką įgijo stalinistai, o CNT – FAI buvo griežtai nusistačiusi prieš Stalino režimą Tarybų Sąjungoje.

1936 m. Gruodį jungtinių Ispanijos profesinių sąjungų delegacija buvo pasiūsta į Tarybų Sąjungą. CNT-FAI savo atstovais pasiuntė Martyną Gudelį ir Franciską Carerro.⁵⁰ Martynas Gudelis kelionės metu Tarybų Sąjungos įmonių darbininkams viešai skaitė B. Durručio⁵¹ kritišką laišką – kreipimąsi į Tarybų Sąjungos darbininkus, kuriame atviru tekstu buvo neigiamai vertinamas Tarybų sąjungos režimas, kaip išnaudojantis darbininkiją, be to IISG Martyno Gudelio fonde yra iš atskiras katalogas su dokumentų rinkiniu, kuriuose surinkti duomenys apie Tarybų Sąjungos lageriuose bei kalėjimuose kalinčius anarchistus bei kitus kairiuosius radikalus, ir būtent šį vardinių sąrašą.⁵² Martynas Gudelis kaip CNT FAI atstovas įteikė Tarybų Sąjungos

⁴⁸ IISG MG *Literatūrinis dienoraštis Nr. 4* Šiame dienoraštyje Petro Kropotkino darbas „Tarpusavio pagalba“ įvertintas kaip būtinas išversti į Lietuvių kalbą, taip pat teigiamasi vertinti Aleksandro Berkmano darbai. Šis kryptingas judėjimas atsiskleidė Martyno Gudelio darbuose išspausdintuose 1931-1933 m. „Aušrinėje“:

⁴⁹ IISG MG Martynas Gudelis „Broliui“ 1937 m. Gegužės 23 d.; (Barselona)

⁵⁰ Paz Abel Durruti, *the people armed* 1977 Indiana University, JAV, Psl., 283

⁵¹ Buonaventura Durruti – vienas žymiausių anarchistų Ispanijos pilietinio karo metu, Ispanijos pilietinio karo didvyris, žuvęs 1936 m. Gruodį.

⁵² IISG MG *CNT-FAI Katalogas* Šiame kataloge 112 Rusijoje kalinčių politinių kalinių pavardžių, kai kurių jų sudarytos plačios biogramos.

atstovams su reikalavimo „bendram labui“ paleisti šiuos kalinius ir leisti jiems išvažiuoti iš Tarybų Sąjungos.

1937 metų sausio mėnesį į Ispaniją atvyko Andrius Bulota. Jis atvyko Martyno Gudelio kvietimu arba patarimu. IISG archyve išlikęs labai gausus susirašinėjimas tarp šių dviejų senų draugų, kuris padeda šiek tiek koreguoti Andriaus Bulotos knygoje „Ten, už kalnų, Ispanija“ esantį pasakojimą apie Andriaus Bulotos politines pažiūras, nes cenzūra ar savicenzūra šį pasakojimą pakeitė. Pirmiausia reikia pridurti, kad Andriaus Bulotos pasakojime parodytas šaltas pasisveikinimas su Martynu Gudeliu⁵³ buvo farsas, nes iš susirašinėjimo apimties IISG archyve ir familiaraus tono galima suprasti, kad šie buvo labai artimi draugai. Šioje memuarų knygoje yra epizodas, kuriame pasakojama, apie tai kad, kol būdavo galimybės atostogų metu Andrius Bulota stengdavosi grįžti į Barseloną pas savo bičiulį Martyną Gudelį. Šiame epizode siekiant išvengti Tarybų Lietuvoje kompromituojančios draugystės su Martynu Gudeliu paminėjimo buvo aprašyta, kaip Andrius Bulota buvo apsistojęs „bičiulio bute“ ir paminėta „bičiulio žmona Marija“⁵⁴, tai yra Marija Gudell, su kuria Martynas Gudelis susituokė 1935 – 1936 metais. Andrius Bulota 1937 – 1938 m. dar nebuvo palankus komunistams. Tą įrodo spalvingas epizodas – 1937 m. spalį A Bulota Jaunesnysis prašė Martyno Gudelio be kitų buitinių prekių atsiųsti jam: „mano Durutti - kepurę, kurią palikau kaboti ant vagio (aš gausiu nepralįjamus guminius drabužius) tai ji prie jų labai tiktų“.⁵⁵ Durutti – kepurė tai specifinė dvispalvė (raudonai – juoda) kepurė, anarchosindikalistų „milicianų“ simbolis. Kiek anksčiau A. Bulota Jaunesnysis didžiudamasis rašė: „[mes]vis tiek turime kariškos drausmės-disciplinos, nors nė vienas mūsų karininkas savo ženklų nenešioja [iki šiol]“.⁵⁶

Kas pakeitė A. Bulotos Jaunesniojo politines nuostatas? Galima daryti prielaidą, kad į šį klausimą atsako pats Andrius Bulota aprašydamas 1939 – 1940 m. laikotarpį ir gyvenimą internuotųjų Ispanijos pilietinio karo karių respublikonų stovykloje Prancūzijoje jis nurodo savo pažintį su Kaziu Preikšu.⁵⁷ Neverta atmesti KGB užverbavimo tikimybės, arba tiesiog įtikinimo, kad Lietuvoje tuoj pasikeis politinis režimas ir kvietimo dirbti kartu. Martynas Gudelis savo ruožtu sugebėjo pasitraukti į Prancūziją, nepatekti į internuotųjų stovyklą, bei 1940 m. išvykti į JAV Ispanijos pilietinis karas jam be antifašistinių nuostatų suformavo ir labai griežtas

⁵³ Bulota A. *Ten, už kalnų, Ispanija* Psl. 7

⁵⁴ Bulota A. *Ten, už kalnų, Ispanija* Psl. 277-278.

⁵⁵ IISG MG *Andrius Bulota Martynui Gudeliui. Atvirlaiškis* 1937 m. Rugsėjo 16 d Casa de los Toros

⁵⁶ IISG MG *Andrius Bulota Martynui Gudeliui. Atvirlaiškis* 1937 m. Balandžio 7d.

⁵⁷ Bulota A. *Ten, už kalnų, Ispanija* Psl. 294 – 297.⁵⁷

antikomunistines nuostatas. M. Gudelis laiške neidentifikuotam asmeniui apie pergalę Ispanijos pilietiniame kare ir santykius su komunistais teigė:

[Ar mes būsime] galutiniais [pilietinio karo] laimėtojai? Pabaigus su vienu priešu kova prasidės su kitu, kuris tiek pat pavojingas, kaip ir pirmasis. Galimas daiktas kova bus dar žiauresnė <...> pirmi požymiai šios kovos jau pasireiškė pirmą šio mėnesio savaitę“.⁵⁸

Laiškas rašytas 1937 m. Gegužės 23 d. – taigi vos nurimus 1937 m. gegužę Ispanijos komunistų ir vyriausybės bandymui susidoroti su CNT – FAI centriniu štabu ir pavykus likviduoti kitą politinę Ispanijos kairiųjų jėgą – POUM. CNT – FAI centriniame štabe dirbo Martynas Gudelis, todėl į komunistus dar 1937 m. gegužę M. Gudelis žiūrėjo kaip į pavojingesnį priešą.

O kaip elgėsi kiti minėti Martyno Gudelio bendražygiai? Koks buvo jų santykis su Tarybų Sąjunga ir stalinizmu? Andrius Bulota po 1940 m. Birželio perversmo Lietuvoje galėjo grįžti ir trumpam dirbti diplomatinį darbą – suvaidinęs savo nešlovingą vaidmenį iš Kazio Škirpos rankų perimant Lietuvos ambasadą Berlyne, o po to sugebėjo tapti valdininku LTSR Plano komisijoje. Michalina Navikaitė – Meškauskienė, kartu su savo drauge Salomėja Nerimi 1940 m. vasarą skrido „atvežti Stalino konstitucijos saulės“ jau nuo 1935 m. buvo Lietuvos Komunistų Partijos viena aktyviausių veikėjų, vėliau LTSR sugebėjusi pakilti iki ministrės pareigų. Kazys Boruta, iš politinės veiklos pasitraukė apie 1935 m., teigiamai žiūrėjo į 1940 m. perversmą, bet 1946 m. buvo suimtas ir patyrė ir buvo išstremtas į Gulagą. Jo kūryba ilgai ignoruota ir jis nebuvo naujojo režimo gerai vertinamas, nepaisant jo, kaip literato reputacijos. Kazys Jakubėnas savo pažiūromis greičiausiai artimiausias Martynui Gudeliui iš visos buvusių aušrininkų grupės kalėjo po 1929 m. atentato, Antrojo Pasaulinio karo metu buvo rezistencijos dalyvis, gelbėjo žydus, buvo kalintas, ir galiausiai 1950 m. buvo nukankintas Tarybinio saugumo Vilniuje. Vytautas Montvila taip pat buvo nuteistas po 1929 m. atentato, 1941 m. buvo nacių sušaudytas. Vytautas Kauneckas, aktyviai palaikęs Martyną Gudelį iš Prancūzijos, grįžo į Lietuvą 1940 m., 1940 m. įvykus perversmui tapo vienu iš ELT-os vadovų, nuo 1948 m. rezistencijos dalyvis, Tarybinio saugumo struktūrų kalintas lageryje, dalyvavo 1953 m. Norilsko lagerio kalinių maište. Juozas Lukoševičius po 1929 m. atentato kalintas, kaip ir A. Bulota Jaunesnysis įsitaisė LTSR plano komisijoje 1940 m.

Taigi matomi du elgesio modeliai – mažuma buvusių aušrininkų susitaikė su Tarybų Sąjungos režimu ir prisitaikė prie jo (M. Navikaitė – Meškauskienė; A. Bulota Jaunesnysis, J. Lukoševičius); didžioji dalis dalyvavo aktyviame ar pasyviame pasipriešinime,

⁵⁸ IISG MG *Martynas Gudelis „Broliai“* 1937 m. Gegužės 23 d.

nors matomai palaikė 1940 m. perversmą (Kazys Boruta, Vytas Montvila, Vytautas Kauneckas). Iš visų išsiskiria panašus į Martyną Gudelį savo nuosekliomis antifašistinėmis ir antikomunistinėmis pažiūromis Kazys Jakubėnas.

4. Lietuviškoji radikalioji kairė: „Aušrinė“, „Darbas“

Iš aukščiau pateiktos biogramos aišku, kad Martynas Gudelis dar nuo 1929 m. vasaros gyveno tremtyje. Tačiau šis politinio pabėgėlio statusas skatino jį kurti Lietuvoje likusiems draugams. Kokios intelektualinės srovės apibrėžė Martyno Gudelio pasaulėžiūrą? 1931-1933 m. be kitų leidinių⁵⁹ jis aktyviai rašė į žurnalą „Aušrinė“ ir almanachą „Darbas“.

1931 metais „Aušrinės“ pirmajame numeryje po žurnalo atsikūrimo Martynas Gudelis slapyvardžiu L. Guoba parašė straipsnį „Naujos radikališko socializmo kryptys“, kuriame kitiems skaitytojams atviro laiško forma pristatė XX a. ketvirto dešimtmečio pradžios Berlyno kairiųjų radikalų sluoksnį į kurį jis pateko, ir žmones, kurių atvirų paskaitų jam teko klausytis. Jis perteikė Vokietijoje susiklosčiusią kairiojo judėjimo situaciją, ir kai kurias naujoves siūlė kaip atsvarą Lietuvoje susiklosčiusiai kairiosios minties tradicijai. Apie Berlyno kairiuosius jis teigė:

[Berlyne] yra <...> visokių draugijų, organizacijų ir socialistų. Jūs, žinoma, nenustebkit pasakymu – visokių socialistų, nors kauniškei ausiai tatai ir keistai skamba. Juk kauniečiui vokiškasis socializmas be socialdemokratiškos kokardos sunku įsivaizduoti. Teisybė, jų daug yra, bet gyvam socialistiniam judėjimui jie yra išsikvėpę. Socialdemokratų partija tapo valdininkų partija<...> Apie socializmą su jais nešnekėk, iš to nebus jokios naudos, socializmas jiems yra valstybinis politikavimas. Be socialdemokratų dar yra komunistai, bet jie yra vokiškai – maskviški. Kiekvienam žingsnyje klauso Maskvos ir kiekvienam mažmožiui laukia jos įsakymo. Jeigu Maskvai tai naudinga tai neprieštarauja bendram parėkavimui su vokiškais fašistais.⁶⁰

Jaunųjų kairiųjų radikalų kritikos strėlės krito į įsitvirtinusias kairiosios minties sroves, kurios tapo institucionalizuotos, ir pradėjo užsiimti „didžiąja politika“. Martynas Gudelis pateikė dalyvavimo parlamente kritiką:

⁵⁹ Šiame darbe nebus imamas tyrinėti ispanakalbės Martyno Gudelio kūrybos.

⁶⁰ Guoba L (M. Gudelis) *Naujos radikališko socializmo kryptys*// „Aušrinė“ 1931 m. Nr. 1 Psl. 30

Tikėti, kad iš kapitalistinės tvarkos išeis socializmas, yra tas pats, kas tikėti dangumi. Gali būti, bet gali ir nebūti <...> Kažkaip užsikirto ir socialistiškoji kūrybiškoji mintis. Vokiečių socialdemokratų teoretikas Hilferdingas tiek teįrodo, kad kiekviena naujesnė kapitalizmo forma vedanti į socializmą. Bolševizmas tai yra ne kas kita kaip fordizmas sumaišytas su stalinizmu (partijos diktatūra). Pasakoti, kad tai yra socializmas galima tik bukapročiui<...> Apskritai, didelis daugumas žmonių tapo ūkio formas, <...> valstybės idėjos, parlamento idėjos, centralizuoto veikimo idėjos fanatikais <...> Užėmus valstybiškas pozicijas reikia tapti patriotu, tapus patriotu reikia duoti kraštu pinigus karui vesti ir kitus šaukti į karą“⁶¹

Ką Martynas Gudelis siūlė vietoj to? Pasirodo, kad būtent Berlyne 1931 m. jo pozicijos priartėjo prie anarchistinių. Jis teigė:

Visokių kryptių kairiesiems ar dešiniams buvusiems „valstybiškiems socialistams“ pastarieji penkiolika metų praėjo ne veltui. <...> O išmokė štai ko: per valstybę socializmo niekas nesukurs. Socialistų įtikėjimas valstybe buvęs klaidingas. Visi tie socialistai, kurie nuėjo valstybingumo keliais (demokratiškais ar partiškai diktatūriškais), parodė, kad jų veiksmi neartina ir neveda prie socializmo.<...> Nei vienas anarchistų teoretikas nėra davęs pilno ateities vaizdo. Ir ne be pagrindo. Anarchistai sako, kad neįmanoma įsivaizduoti, kaip toli gali nužengti technika, ir kokių ji gali padaryti didelių permainų. Ateities žmogus su ateities technika bus daug gudresnis ir pats pasidarys sau santvarką. Jei bandytume ateities visuomeninį gyvenimą grūsti į kokius nors mūsų išgalvotus rėmus, tai laikytume kvailiais tuos žmones, kurie gyvena ateityje.“⁶²

Antrajame „Aušrinės“ numeryje, rašydamas iš Ispanijos apie Primo Riveros diktatūros nuvertimą Martynas Gudelis pastebėjo:

... ne rinkimai panaikino monarchiją, bet revoliucinis darbo masių galios augimas ir jos reiškimas.<...> Beveik visa Vakarų Europos buržuazinė spauda minėdama kiekvieną kairesnį Ispanijos darbo klasės užkariavimą arba reikalavimą, vadina jį bolševikišku, komunistišku. Viskas kas peršoka buržuazines liberališkąsias ribas jai jau bolševikiška. Ir [tai] daroma sąmoningai, nes jai tai yra naudinga įvairiais atžvilgiais: viena, tai kad nori tikrus revoliucinius veiksmus apdrabstyti visai nepopuliariu susipratusių darbininkų tarpe bolševizmo vardu, o antra, neleisti darbo masėms sužinoti kad yra ir kitoki, ne bolševikiški socialinių užkariavimų keliai. Bolševikiška spauda truputį kitaip elgėsi. Ji minėjo revoliucinius įvykius, bet tikruosius revoliucinių įvykių nešėjus - anarchosindikalistus sąmoningai nutylėdavo.<...> Ir lietuviški

⁶¹ Guoba L (M. Gudelis) *Naujos radikališko socializmo kryptys*// „Aušrinė“ 1931 m. Nr. 1 Psl. 32-33

⁶² Guoba L (M. Gudelis) *Naujos radikališko socializmo kryptys*// „Aušrinė“ 1931 m. Nr. 1 Psl. 33-34

*bolševikai savo šmeižtalapiuose pradėjo kalbėti apie Ispanijos bolševikus, nors visą revoliucinę kovą Ispanijoje veda anarchosindikalistai.*⁶³

Martyno Gudelio skleistos idėjos, kaip galima pastebėti iš 1931-1933 m. „Aušrinės“ žurnalo numerių išpopuliarėjo tarp rašančių į šį žurnalą. Išties didžiąją dalį žurnalo turinio (Nr. 1; Nr. 2, Nr. 4) buvo sukurti arba paties Martyno Gudelio, arba tai jo daryti vertimai (daugiausia iš ispanų kalbos, arba bent jau jo įkvėpti vertimai (tarkime Nr. 4 (1932 m.) parašytas polemiskis straipsnis apie vieną iš rusų maksimalistų I. Šteinbergą). Tačiau vėlesniuose numeriuose galima matyti, kad Martyno Gudelio siūlytos idėjos Lietuvos kairiųjų radikalų tarpe gerai prigijo ir žurnalas prieš uždarymą be savo anksčiau skelbtų kultūrinio liberalizmo, nehierarchinio švietimo idėjų perėmė ir anarchosindikalistinę poziciją, nes pirmiausiai tarp pradinės žurnalo idėjinės srovės – maksimalizmo ir anarchosindikalizmo buvo tik nežymūs skirtumai. Be to iš šiame žurnale Martyno Gudelio publikuotų straipsnių pobūdžio jį galima tiesiai šviesiai įvardinti kaip propagandininką. Galima teigti, kad Martynas Gudelis buvo šio nedidelio jaunųjų intelektualų rato ideologas. „Darbo“ ir „Aušrinės“ žurnalų leidybą sustabdė Kazio Borutos įkalinimas 1934 – 1935 metais, po kurio jis pasitraukė iš aktyvios politinės veiklos.

5. Martyno Gudelio bandymas tęsti darbą išeivijoje

Martynas Gudelis 1950 metais tapo „Literatūros“ almanacho, pradėto leisti Čikagoje redaktoriūmi Ši žurnalą redagavo, taigi įžangą jam ir kūrybinę koncepciją suformavo M. Gudelis. Iš įžangos ir matoma, kad literatūros žurnalas buvo modernistinės krypties: apie literatūrą kalbėdami gana agrariniais terminais; vadindami ją „vaga“, , darbą joje „arklu“, ironiškai teigė, kad literatūrai skatinti jie naudos: „daugiau ir įvairesnių trašų“, ir esą jie taikys „laboratorijose tirtus ir mokytojų siūlomus metodus maža iširtai mūsų žemei.“⁶⁴ Kaip M. Gudelis teigė:

*Sveikinami kiekvieną bendradarbį ir greta išėjusį arti kaimyną. Tik tai visų įdirbti laukai sudarys banguojančią javų jūrą, nešančią lietuviams ir žmonijai gerą derlių.*⁶⁵

⁶³ Guoba L. (M. Gudelis) *Ispanijos revoliucija//“Aušrinė“* 1931 m. Nr. 2 Psl. 33-34

⁶⁴ *Literatūra I t.* Almanachas 1950 m., Čikaga; Psl. 8

⁶⁵ Ten pat Psl. 10

Šis literatūrinis almanachas išties nedaug ką bendro turėjo su literatūra. Tai buvo daugiau tęsinys „Aušrinės“ ir „Darbo“ žurnalų tradicijos, kuriuose literatūriniai bandymai, apsakymai ir eilėraščiai buvo pateikiami juos maišant su politiniais polemikos tekstais. Pirmajame numeryje be kitų buvo pateikti ir buvusio Martyno Gudelio bendražygio Kazio Jakubėno (NKVD nukankinto Vilniuje 1950 m. sausio 8 d.), bei dar Lietuvos Universitete santykius su Martynu Gudeliu užmezgusių Vlodo Stankos – Stankevičiaus, Vaclovo Biržiškos tekstai. Martynas Gudelis kaip redaktorius ideologiškai aiškiai apibrėžė ir Lietuvių literatūros draugijos Čikagoje principus: „Draugijoje nepageidaujami bolševikai ir fašistai“.⁶⁶ Fašistais jis vadino žmones aktyviai bendradarbiavusius su A. Smetonos režimu.⁶⁷ Martyno Gudelio priešiškamą bolševikams ir priežastis jam dar XX a. 4 dešimtmetyje mes parodėme jau ankstesniame skyriuje.

Laikraštis „Naujienos“, kurio žinių iš užsienio redaktoriumi, o vėliau administratoriumi bei pagrindiniu redaktoriumi buvo Martynas Gudelis, buvo socialistinės krypties dienraštis. Šio laikraščio skiltyse savo karjerą pradėjo Vytautas Kavolis ir kiti būsimoji santariečiai. Tačiau vėlyvi Santaros – Šviesos veikėjų publikuoti tekstai parodo be galo dviprasmišką šio laikraščio vaizdą. Vytautas Kavolis 1985 m. laiške Liūtui Mockūnui 1985 m. (taigi jau laikraščiu silpstant ir artėjant prie uždarymo) tyčiojosi iš „Draugo“ kultūros skilties ir Naujienas naudojo kaip blogo stiliaus ir blogo tono pavyzdį – „sekantis žingsnis turbūt ieškoti ryšio tarp Naujienų stiliaus ir Hegelio dialektikos“.⁶⁸

Vincas Rastenis savo ruožtu teigė kad M. Gudelis buvo pats dešiniausias iš liaudininkų atstovų išėivijos lietuvių organizacijose.⁶⁹ V. Rastenis rašydamas apie 1972 m. įvykusį R. Kalantos susideginimą negalėjo nepriešpastatyti įvykio 1929 m. Martyno Gudelio organizuotam atentatui (abu vyko toje pačioje vietoje – dabartiniame „Miesto Sode“, Kaune), vėl kaltindamas Martyną Gudelį esą jis komunistas (pasakodamas apie Martyno Gudelio praeitį jis teigia, kad kariavimas respublikonų pusėje Ispanijos pilietinio karo metu „dabar būtų tolygu dalyvavimui Vietkongo pusėj“.⁷⁰ Vincas Rastenis tuo pat metu parodė, kad dalyvavimas atentate

⁶⁶ Ten pat Psl. 11

⁶⁷ *Leono Virbicko laiškas Broniui Kvikliui apie atentato prieš Augustiną Voldemarą vykdytoją Martyną Gudelį 1978* Liepos 15 d. LII Broniaus Kviklio Kolekcija F. 1 Ap. 1-4 B 3546-479 Atentato liudininkas ir Augustino Voldemaro adjutantas Leonas Virbickas teigė: „Gudelis šmeižia neteisėtą Lietuvos valdžią, įrodinėja, kad ji neteisėta buvusi, ir kad teisėtąją Griniaus valdžią nuvertė saujelė karininkų <...> Jam visi geri ir dideli patrijotai [sic] kurie nepriklausomos Lietuvos laikais su juo dainavo internacionalą, o visi kiti niekšai fašistai<...> ir kam jis tai rašo – nagi tiems „Naujienų“ skaitytojams seneliams sukomunistėjusiems ir nieko nenusimanantiems, o ir savo globėjai Maskvai, su kuria jo ryšiai neabejotini. Ir štai atsiranda žmonių kurie sako, kad Martynas Gudelis lietuvis patrijotas [sic].“ Psl.2

⁶⁸ Vytautas Kavolis – *asmuo ir idėjos* Vilnius; 2000 m. Psl. 357.

⁶⁹ Rastenis V. *Tarp kairės ir dešinės, tarp Lietuvos ir Amerikos* Vilnius, 2004; Psl. 338

⁷⁰ Ten pat Psl. 372.

Martynui Gudeliui netrukde dalyvauti išeivijos veikloje iki pat 1978 m., kada po beveik 50 metų tylėjimo į viešumą išėjo Leonas Virbickis.⁷¹ Šis nedidelis ginčas dėl praeities įvykių atskleidė keletą svarbių dalykų. Pirmiausia, tai, kad egzistavo nerašyta taisyklė, vadinamoji „Kazio Griniaus amnestija“, kurios esmė buvo neangažuoti po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo įvykusių politinių konfliktų. Be to, Martynas Gudelis savo atsakyme į kaltinimus jam išdėstė tokią poziciją:

*Amerikoje yra visa eilė lietuvių, kurie pažįsta Gudelį, kurie žino kad jis niekad jokioms komunistinėms organizacijoms nepriklausė ir nepriklauso. <...> Jei jis būtų komunistams priklausęs tai „Naujienose“ darbo nebūtų gavęs.*⁷²

Visa šita diskusija užvirė dėl vienos priežasties – Martynas Gudelis savų motyvų ir priežasčių vykdyti atentatą pats niekada nepateikė viešai, be to skirtingai negu Andrius Bulota nepaliko savų naratyvų apie nei apie atentatą dalyvavimą Ispanijos Piliетiniame kare. Kokios gali būti šio bandymo slėpti savo praeitį priežastys? Gal tai buvo radikalus politinių pažiūrų pasikeitimas? V. Rastenio pozicija lyg ir parodytų Martyno Gudelio pažiūrų pasikeitimą ir jų tapimą dešiniuosiomis arba centro dešiniuosiomis. Bet tam yra gana gerų kontrargumentų. Pirmiausiai iš archyvinės medžiagos žinome kad iš karto po Ispanijos Piliетinio karo jis toliau aktyviai bendravo su į JAV pasitraukusiais anarchistinių pažiūrų Ispanijos piliетinio karo dalyviais. Pirmiausia greta žymiausių Ispanijos anarchistų CNT – FAI atstovų jis buvo paminėtas kaip 1940 m. įvykusių Emos Goldman laidotuvių dalyvis.⁷³ 1943 – 1956 m. įvairiomis temomis (leidybos, rašymo ispanų anarchistų egzilio laikraštyje „Solidaridad Obrero“, ir kitais smulkesniais klausimais) susirašinėjo su anglosaksų anarchizmo klasiku Johanu Rudolfu Rockeriu, kuris įvedė į politologijos vartoseną „anarchizmo be būdvardžių“ sampratą.⁷⁴ 1957 – 1959 m. su Martynu Gudeliu aktyviai susirašinėjo su dar vienu senosios kartos anarchistų atstovų Borisu Yelenskiu.⁷⁵ Iš šio susirašinėjimo sužinome, kad 1958 m. iš Čikagos į Floridą persikėlus Borisui Yelenskiui Aleksandro Berkmano leidybos fondo, bei Čikagos anarchokomunistų leidybos bendrijos „Free Society“ sekretoriumi buvo išrinktas Martynas

⁷¹ Ten pat Psl. 621 – 622.

⁷² Straipsnis *Gudelis komunistų partijos nariu niekada nebuvo* laikraštyje *Naujienos* 1979 m. LII F.2 Ap. 1-8 B, 6270-274

⁷³ Wexler A. *Emma Goldman in exile: from the Russian Revolution to the Spanish Civil War*; 1989 P. 241

⁷⁴ IISG Rudolf Rucker Papers Nr. 112 *Susirašinėjimas tarp Rudolfo Rockerio ir Martyno bei Marijos Gudelių*. Rinkinį sudaro 5 laišškai.

⁷⁵ IISG Boris Yelensky papers.(Toliau IISG BY)

Gudelis.⁷⁶ Nors Martynui Gudeliui prieštaraujant Borisas Yelenskiis vienu knygos „In the struggle for equality: the story of the Anarchist Red cross“ įkvėpėjų bei idėjos autoriumi laikė Martyną Gudelį.⁷⁷

Taigi iš parodytų faktų galima teigti bent jau tiek, kad iki 1958-1959 metų Martynas Gudelis savo radikalių kairiųjų pažiūrų neatsisakė, netgi atvirksčiai – tapo vienu iš senuosius anarchistus jungiančių organizacijų koordinatorių. Jo antibolševikines pažiūras po Ispanijos pilietinio karo geriausiai parodo 1946 m. ispanų kalba išleista ir vėliau į švedų kalbą išversta jo kelionės įspūdžių Tarybų Sąjungoje 1937 m. knyga „Lo que oi en la U.R.R.S“.⁷⁸ Iki XX a. 7 dešimtmečio pradžios buvo Martyno Gudelio pozicijos buvo neabejotinai kairiosios.

Galima atpažinti skilusios M. Gudelio politinės bruožus. Tam kad jis laisvai galėtų veikti lietuvių diasporoje jis turėjo slėpti savo dalyvavimą Ispanijos Pilietiniame kare respublikonų pusėje. Antra vertus, jis turėjo amžinų priešų tautininkų bei Voldemaro pasekėjų stovykloje. Galiausiai dėl savo užimtos pozicijos antisisteminėje (todėl ir antistalinistinėje) CNT – FAI organizacijoje jis buvo gana aiškus Tarybų Sąjungos priešas.

6. „Lietuviai gynė savo miškus“ – Lietuviškos radikaliosios kairės genezės pasakojimas

Martyno Gudelio darbas „Lietuviai gynė savo miškus.1905-1906 metų kovų vaizdai“ buvo išspausdintas 1950 m. Meksike, „Lithuanian books“ užsakymu. Tai buvo pirmas stambus Martyno Gudelio veikalas išspausdintas nepasirašant slapyvardžiu. Šis darbas yra Martyno Gudelio per „kaimo senolio“ lūpas papasakoti 1905-1906 m. įvykiai Lietuvos kaime. Toks pasakojimas vargiai ar patektų į intelektualinių svarstymų sferą jei ne keletas detalių. Kiekviena valstybė, socialinis ar politinis judėjimas paprastai sukuria tris pasakojimus arba tris pasakojimų klodus. Pasakojimas apie dabartį – publicistika, diskusijos apie esamą visuomeninę

⁷⁶ IISG BY *Laiškas. Martynas Gudelis Borisui Yelenskiui* 1958 Spalio 16 d. Čikaga

⁷⁷ Yelensky B. *In the struggle for equality: the story of the Anarchist Red cross* P. 14

⁷⁸ Gudell M. *Lo que oi en la U.R.R.S* Meksikas; 1945 m.; vertimas į švedų kalbą R. Bernerio Gudell M. *Spanjor i Sovjet. (Vad jag hörde i SSRU)*. 1946 m. Fiziškai šios knygos neteko aptikti, bet apie šią knygą kaip apie kritišką Tarybų Sąjungos valdžiai teigia: Abel Paz *Durruti, the people armed* P. 283 Albert Meltzer *A New world in our hearts: the faces of Spanish anarchism* P. 3; Patrik von Zur Mühlen *Spanien war ihre Hoffnung* 1983 p 87-88; Claudio Pozzoli *Marxistische Revolutionstheorien* 1974; Psl. 247

padėtį yra pats aiškiausias ir kasdienybėje pasireiškia didžiąja dalimi spaudos bei einamuoju diskursu. Pasakojimas apie galimą ateitį – tai yra projektuojamos, idealiosios ateities vizijos arba praktiniai būdai kaip sutvarkyti ateityje numatomai iškiliančias problemas išėivijos diskurse nebuvo retas dalykas. Šioje knygoje Martynas Gudelis pasakoja trečiąjį – tiek valstybėms, tiek socialiniams ar politiniams judėjimams būdingą pasakojimą – praeities viziją.

Šiame veikale buvo stengiamasi sukurti legitimaciją radikaliosios kairės atstovų ideologijai. Nuo pat tokių praeities vizijų pasakojimo pradžios vienas dažniausiai naudotų būdų teiginių pagrįsti dabarčiai buvo tradicija. Martynas Gudelis teigė, kad veikalas yra jo surinkti aktyvaus 1905 – 1906 m. pasipriešinimo carinei Rusijos valdžiai dalyvio Jurgio Gegužio atsiminimai. Martynas Gudelis tekstą suredagavo, literatūrizavo, ir greičiausiai paryškino tas idėjas kurios jam atrodė svarbiausios. Veikalo tekste Martynas Gudelis tiesiogiai išsidavė, kad šiuos atsiminimus sutvarkė ir papildė ir jie nėra visiškai autentiški.⁷⁹ Įvade į kūrinį, pasakodamas apie priežastis išleisti šią knygą, Martynas Gudelis teigė:

Žinau, kad gimnazisto pastabos neturi jokios literatūrinės ar istorinės vertės. Man skaudu pasidarė dėl senuko Jurgio Gegužio, kuris papasakojo vieną gražiausių ūkininkų kovos epizodų.<...> Žinau, kad marijampoliečiai, kalbėdami apie lietuvių kovas su caro valdžia ne kartą minėjo paties senio Gegužio <...> žygius.<...> bet taip pat esu tikras, kad dideliems mūsų veikėjams lokaliniai reikalai mažai terūpėjo.<...> Palyginus su paskutinių metų įvykiais ir šiandien lietuvių vedamom kovom, praeito šimtmečio pabaigos ir šio šimtmečio pradžios kovos atrodo tiktai vaikų žaidimas.⁸⁰

Kiekvienas propagandinis kūrinys yra paprastos struktūros: kenčiantieji susiduria su problema, yra pasiūlomas sprendimas ir tada atkurama sena tvarka, arba sukuriama geresnė. Šios Martyno Gudelio sukurtos praeities vizijos „sprendimas“ visgi buvo netikėtas. Ši „sprendimą“ reikia įvardinti „tiesioginio veiksmo“ pavadinimu (angl. direct action). Tiesioginis veiksmas – tai iš kairiųjų radikalų (eserų) bei anarchistų siūlytas metodas susitvarkyti esama tvarka arba hierarchija. Martynas Gudelis dar XX a. 4 dešimtmečio pradžioje rašė:

...directe action <...> reiškia tiesioginį, betarpišką veiksmą, tiesioginės kovos būdą. [Tiesioginis veiksmas] yra kai darbininkai konfliktus tarp darbo ir kapitalo sprendžia be jokių trečiųjų. „Trečiaisiais“ jie supranta visokią valstybės intervenciją, <...> darbo inspektorių „teisės saugojimą“, <...> parlamento ir įvairių partijų narių pažadus <...> Tiesioginio veiksmo

⁷⁹ „O nelabai senai, tik prieš Antrąjį Pasaulio karą“; Nors atsiminimų užrašymas datuotas 1923 m. Gruodį. Gudelis M. *Lietuviai gynė savo miškus*; Meksikas 1950 m. Psl. 253; 302

⁸⁰ Gudelis M. *Lietuviai gynė savo miškus*; Meksikas 1950 m. Psl. 11

ir kovos būdai yra labai įvairūs:<...> streikas,<...> boikotas, sabotžas ir kt.<...> Prie tiesioginio veiksmo priskaitomas ir atskiro asmens įsikišimas į darbdavių ir darbininkų konfliktus. Esti atsitikimų, kai atskiras žmogus daugiau padaro negu visų streikas. Ši priemonė labiausiai pasireiškia ta prasme, kai darbininkas kalbasi pats vienas su darbdaviu ir jam siūlo sąlygas, ir jeigu pastarasis nesutinka, dalyką baigia labai kruvinai. Po to dažnai darbininkas turi keltis į kitą šalį, arba atsiduria ilgiems metams kalėjime, bet konfliktą teigiamai išsprendžia.⁸¹

„Lietuviai gynė savo miškus“ siužetas idealiai atitinka šį pasakojimo modelį. „Lietuviai gynė savo miškus“ protagonistai – kaimo bendruomenės atstovai susiduria su savo bendruomenę skriaudžiančia „valstybe“, kurią personifikuoja miško priežiūros pareigūnai. Į sugriautą pirmąją tvarką šie ūkininkai reaguoja iš pradžių bandymu tartis, papirkinėti ir bandyti gražinti senąją tvarką – bendruomeninės žemės priklausomybę bendruomenei – laisvam ir bendram naudojimui. Nepavykus tartis ar papirkti net tris kartus sėkmingai naudojami pasikėsinimai prieš carinės valdžios pareigūnus. Ir tiesioginį veiksma panaudoję ūkininkai laimi – sugeba pašalinti centrinės valdžios pareigūnus, išsaugoti bendruomeninę žemę ir išvengti carinės valdžios represijų. „Tiesioginis veiksmas“ – pasikėsinimai į valdžios pareigūnus buvo pateisinti, nes jiems pritarė bendruomenė.

Šio pasakojimo apie praeitį pasakotojas – Jurgis Gegužis taip apibrėžė savo santykį su „didžiuoju istorijos pasakojimu“:

Pati Lietuva neatsirado iš nieko. Iš nieko nėra nieko. Dėl Lietuvos teko labai atkakliai kovoti. Pirmon eilėn mums reikėjo rusus sumušti. Mes juo ir sumušėm. Sumušėm čia pat, mūsų laukuose, šioje pamiškėje. Tai buvo pirmas laimėtas mūšis. Čia caro revizorius gavo šratų ir druskos, čia jis paliko savo knygą ir kepurę, čia jis daugiau niekad nebegrižo. Vėliau caro valdžiai buvo suduoti kiti smarkūs smūgiai, ji nuvirto, bet pirmą mirtiną smūgį caras gavo čia, šioje pamiškėje<...> Dabar žmonės tiki pasakomis, bet netiki gyvenimo tikrove. Aną dieną girdėjau tvirtinant, kad lietuviai atgavo laisvę ant Alytaus tilto. Mes čia dešimtmečius ilgą kovą vedėm, mes laimėjom svarbiausius mūšius, bet apie tai visi tyli. Kelia į padanges bereikšmius įvykius, o nutyli apie milžiniškas pastangas ir kruvinas kovas.⁸²

Svarbi pasakojimui vertybė – asmeninis santykis su istorija. Šioje vietoje kritikuojamas „didysis istorijos pasakojimas“ apskritai. Globalioje historiografijoje panašus

⁸¹ Guoba L. (M. Gudelis) *Reikia tiesioginio veiksmo//Aušrinė* Nr. 4 1932 m. Psl. 19-20

⁸² Ten pat Psl. 31

posūkis atgal prie atskiro žmogaus išgyvenimo istorijos įvyko tik XX a. 7 – 8 dešimtmečiais, prasidėjus istorijos antropologizacijos procesams. „Pasakos“, apie kurias kalba veikalo „herojus“ yra simbolinės didžiojo istorijos pasakojimo minimos datos, kuriomis operuoja istorikai, tam kad „sutvarkytų“ istorinę atmintį.

Į pasakojimą buvo įterpta ir epizodų, kuriuose kalbama apie laisvę bei hierarchiją. Knygoje aptardamas priežastis, kodėl buvo pasikėsinta į vieną iš knygos herojų taikinių pasikėsinimui – „objieščiką“ Biegliuką, ir bandant jį charakterizuoti teigė:

Kas galią naudoja be saiko, tas žingsniuoja tiesiai į prarają. Kad kitus gerai valdytum, pirmiausia reikia pačiam susivaldyti. Pirmiausia reikia pažaboti norą valdyti. Juo stipriau jis tą norą suvers, tuo geriau jis valdys. Geriausias valdytojas būtų tas, kuris pajėgtų visiškai užgniaužti norą kitus valdyti ir leisti žmonėms patiems valdytis. Bet tokio valdytojo dar nebuvo, ne vienas jų negalėjo susivaldyti.⁸³

Veikale pagrindinė konflikto tema buvo žemės nuosavybė. Pati kūrinio fabula sukosi apie 1905 – 1906 metais vykusį carinės Rusijos valdžios bandymą įgyvendinti miškų kontrolę ir užkirsti kelią pamiškių gyventojų „neteisėtam girių naudojimui.“ Martynas Gudelis praeities vaizdinį bandė perteikti per miškų nuosavybės klausimą, kuriame parodo visos privačios nuosavybės reliatyvumą:

Aš nesakau kad giria yra mano. Man priklauso tik tai šitas sodas, kurį pro langą matote. Su juo aš galiu daryti ką noriu. Galiu jį parduoti, galiu jį iškirsti, galiu nieko nedaryti. Jei noriu aš galiu obuolius raškyti ir valgyti, jei noriu galiu juos žydui parduoti, o jei man užeis – galiu juos ir supūdyti. Tarp mūsų šnekant, galiu daryti ką noriu. Bet jei pradėčiau obelis kirsti, tai Andrius, mano sūnus pradėtų zurzėti. O jei kiekvieną metų obuolius tik tai pūdyčiau ir kiaulėms šerčiau, tai žmona man gyventi neduotų, dieną naktį mane pjautų. Sodas yra mano, ir ūkis man priklauso, bet yra ir kitų žmonių kurie turi į jį teisių <... > Taigi tvirtinti, kad vienas ar kitas daiktas yra vien tik mano – negali. Nė vienas girių apylinkių gyventojas nesako, kad giria yra vien tik jo. Bet mes tvirtiname kad giria yra mūsų.⁸⁴

Šiame epizode apibrėžtos žmogaus asmeninės laisvės (kuri apmąstymuose neabejotinai vertybė) ir atsakomybės bendruomenei. Pačios mintys yra stebėtinai panašios į Piotro Kropotkino nuosavybės sąvoką. Aštraus klasinio konflikto tarp dvarininkų ir ūkininkų

⁸³ Ten pat Psl. 111

⁸⁴ Ten pat Psl. 43-44

autorius neakcentavo.⁸⁵ Pagrindinis konfliktas apie kurį pasakoja autorius buvo tarp bendruomenės ir valstybės aparato. Valstybės aparatas tai daugiausia buvo miško priežiūros pareigūnai rusai:

*Caras, susodinęs visur rusus, pradėjo rusiškai miškus tvarkyti. Jis išgalvojo įstatymus, paskelbė įvairiausius įsakymus, draudimus ir protokolus.*⁸⁶

„Įstatymų išgalvojimas“ – gana dažna anarchistų kritikos centralizuotai valstybei dalis. Kadangi šie pareigūnai nebebuvo priklausomi nuo vietinės bendruomenės, jie pradėjo piktnaudžiauti savo padėtimi:

*Jei miškų tvarkytojai būtų rūpinęsi [miškų] atsodinimu, daug jiems primest negalėtume. Bet atsodinimu pats miškas turėjo rūpintis, rusams rūpėjo tiktai kirsti ir kirsti. Juo daugiau iškirsta, tuo geriau.*⁸⁷

Taigi centralizuota valstybė ir jos pareigūnai, siekiantys asmeninės naudos veikale susikirto su vietos bendruomene. Tačiau sąlyginė ramybė pasakojime buvo suardyta, kada iš ūkininkų buvo pradėta reikalauti rinkliavų už naudojimąsi mišku. Vietos pareigūnų nenoras susitarti „gražiuoju“ įnervino vietinius valstiečius. Bendruomenė- „ūkininkai“ ir „eiguliai“ buvo vietiniai, lietuvių tautybės. Iš Imperijos centro atvykę valdininkai – svetimtaučiai buvo pagrindinis šios lietuvių bendruomenės priešas:

*Ūkininkai savo tarpe galėjo pyktis, kartais net po caro teismus tąsytis, bet jei tekdavo susidurti su caro valdžios tarnais, ūkininkų tarpe būdavo gana stipri vienybė. Vargas būdavo tam gyventojui, kuris nusikalsdavo šiam nerašytam ir jokiam susirinkime nenuartam dėsniui. Eiguliai visa tai juto ir suprato. Jie žinojo, kad ne tiktai ūkininkams, bet ir jiems nebus išimčių<...>paaiškėjo, kad eiguliai nori taikiai sugyventi su ūkininkais. Ne kiekvieną kartą tą savijautą jie galėdavo parodyti, bet kiekvienas ūkininkas žinojo, kad Marijampolės miškų eiguliai buvo lietuvių draugai. Jie buvo draugai net ir tuo atveju, jei sukinėdavosi su Lietuvos miškų ir gyventojų priešais.*⁸⁸

Šiame veikale Martynas Gudelis per „tiesioginio veiksmo“ doktrinos pabrėžimą ir kaimo bendruomenės – kaip savo interesus suvokiančios ir tik sąlyginę privačios nuosavybės sąvoką turinčios žmonių grupės istoriją bandė sukurti herojinį pasakojimą, į kurį galėtų remtis

⁸⁵ Ten pat 40-43

⁸⁶ Ten pat Psl. 46

⁸⁷ Ten pat Psl. 52

⁸⁸ Psl. 130-132

kairieji radikalai ir save atrasti istorijoje kaip „tradicijos tęsėjus“, o ne „novatorius“. Nėra aišku ar šis veikalas pasiekė skaitančiąją publiką, ar jis turėjo pasisekimą. Nėra žinomos platesnės diskusijos apie šį kūrinį.

7. Išvados

1. Martynas Gudelis ideologiškai patenka į XX a. 4 dešimtmečio pradžioje Berlyne susiformavusios radikalios kairės sintezės veikėjų – eserų ir anarchosindikalistų gretas. Išsivijoje jis laikytinas „senosios kairės“ atstovu.
2. JAV lietuvių egzodo bendruomenėje Martynas Gudelis buvo visuomeniškai aktyvus „senosios kairės“ – socialistų atstovas. „Naujienu“ laikraščio skaitytojų ratą sudarė daugiausi JAV gimę lietuviai, todėl galima „Naujienu“ laikraščio silpimo priežastis buvo demografinė – „senosios kairės“ atstovai XX a. 9 dešimtmetyje buvo jau labai senyvo amžiaus.
3. Martynas Gudelis knygoje „Lietuviai gynė savo miškus“ sukūrė radikalios kairės „pasakojimą apie praeitį“. Šiame pasakojime ideologiškai neangažuota bendruomenė konfliktuoja su „valstybe“.
4. Pagrindinės Martyno Gudelio siūlomos praeities vertybės knygoje „Lietuviai gynė savo miškus“ – asmens laisvė, bendruomeniškumas, atsakomybė. Pagrindinis būdas išspręsti konfliktus – „tiesioginis veiksmas“. Teisė ar valstybė nelaikomos vertybėmis.

8. Šaltinių ir literatūros sąrašas

Archyviniai šaltiniai:

1. Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) Martin Gudell papers. Martyno Gudelio Fondas.; Boris Yelenski papers. Boriso Yelenskio fondas; Rudolf Rocker papers; Rudolfo Rockerio fondas. Amsterdamas
2. Lietuvių Išeivijos institutas. F. 2 Broniaus Kviklio fondas.
3. Lietuvos Centrinis Valstybės Archyvas(LCVA) FR. 508 Andriaus Bulotos Fondas
4. Lietuvos Nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka (LNB) F. 10 Kazio Borutos fondas.

Publikuoti šaltiniai.:

1. *Aušrinė* 1926 m. Nr. 9(73); Nr. 10(74)
2. Davainis V. (M. Gudelis) *Po svetimus kalėjimus//Darbas* 1932 m.
<http://www.tekstai.lt/literatriniai-sjdiai/563-pirmoji-rinktine-knyga-darbas-1932-spalis/5770-literaturos-almanachas-pirmas-darbas-1932-vincas-davainis-po-svetimus-kalejimus.html>
3. Gudelis M. *Lietuviai gynė savo miškus*; Meksikas 1950 m.
4. Guoba L (M. Gudelis) *Naujos radikališko socializmo kryptys// „Aušrinė“* 1931 m. Nr. 1
5. Guoba L. (M. Gudelis) *Ispanijos revoliucija//“Aušrinė“* 1931 m. Nr. 2
6. Guoba L. (M. Gudelis) *Reikia tiesioginio veiksmo//Aušrinė* Nr. 4 1932 m.
7. *Lietuvis* 1927 m. sausio 14 d. Nr. 8; Kaunas
8. *Lietuvos Žinios* 1925 m. Liepos 25 d.
9. *Literatūra I t.* Almanachas 1950 m., Čikaga

Literatūra

1. Bulota A. *Limuzinas Nr . 4*
2. Bulota A. *Ten, už kalnų, Ispanija.* Vilnius 1974 m.
3. Yelensky B. *In the struggle for equality: the story of the Anarchist Red cross*
4. Jungtinių Amerikos Valstijų Lietuviai Biografijų žinynas I t. Vilnius 1998 m.

5. Kaminskas Vilius *Martyno Gudelio ir Andriaus Bulotos žurnalistinės kūrybos bruožai*
Magistro darbas Kaunas, VDU, 2006
6. Lietuvių enciklopedija Gu-IN VIII t. 1956 m. Bostonas
7. Meltzer Albert A *New world in our hearts: the faces of Spanish anarchism*
8. Merkelis A. *Antanas Smetona* New York 1964
9. Patrik von Zur Mühlen *Spanien war ihre Hoffnung* 1983
10. Paz Abel *Durruti, the people armed* 1977 Indiana University, JAV
11. Pozzoli Claudio *Marxistische Revolutionstheorien* 1974
12. Rastenis V. *Tarp kairės ir dešinės, tarp Lietuvos ir Amerikos* Vilnius, 2004
13. Rudis G. *Augustinas Voldemaras//Lietuvos Ministrai Pirmininkai* Vilnius , 1997
14. Švoba J. *Seiminė ir Prezidentinė Lietuva* Viltis, Cleveland 1985
15. Vytautas Kavolis – *asmuo ir idėjos* Vilnius; 2000 m
16. Wexler A. *Emma Goldman in exile: from the Russian Revolution to the Spanish Civil War*; 1989